

ASUPRA UNOR CONTROVERSE FISCALE ÎN CARANSEBEȘUL PRIMEI JUMĂTĂȚI A SECOLULUI AL XVII-LEA

Ligia Boldea*

Cuvinte cheie: *principatul Transilvaniei, domeniu fiscal, „defectum seminis”, moștenire*
Schlüsselwörter: *Fürstentum Siebenbürgen, Fiskaldomäne, „defectum seminis”, Erbschaft*

On Some Fiscal Controversies within the First Half of the 17th Century in Caransebeș (Abstract)

Two of the most representative Romanian noble families in the Banat of Caransebeș and Lugoj (Măcițaș of Tincova and Mătnic of Ohaba-Mătnic) came by the middle of the 17th century in the situation to dispute their ownership on some parts of the familial patrimony in front of the princely judgement, as those parts had been exposed to retract and limitation on the fisc account; the motivation was in both the cases according to a presumptive phenomenon of defectum seminis as invoked by the treasury causes attorneys. Those causes were asserted in lawsuits for some years and entailed a whole procedural palette developed in front of the princely judgement chair; fortunately for the historical approach accuracy, almost the entire documentation was preserved, including the final findings that had given the case for the two noble families.

Către mijlocul secolului al XVII-lea două din cele mai reprezentative familii nobile române ale banatului de Caransebeș și Lugoj (Măcițaș de Tincova și Mătnic de Ohaba-Mătnic) ajung în ingrata situație de a-și disputa în fața scaunului de judecată princiar dreptul de stăpânire asupra unor importante părți din patrimoniul familial, expuse retractului și prescrierii lor pe seama fiscului, motivația fiind în ambele cazuri legată de un prezumtiv fenomen de *defectum seminis*, invocat de avocații pricinilor vistieriei. Cauzele, susținute în procese care s-au extins pe parcursul câtorva ani, au implicat o întreagă paletă procedurală, ce a depășit, după câte se pare, sfera de competență a autorității locale a banilor de Caransebeș și Lugoj sau, pur și simplu, datorită gravității speței în cauză s-a ajuns până în fața scaunului de judecată princiar; din fericire pentru acuratețea demersului istoriografic s-a păstrat aproape întreaga documentație aferentă, inclusiv sentințele finale care au dat câștig de cauză celor două familii nobile. Interogația noastră, care a determinat materialul de față, se leagă de contextul în care au fost întreprinse aceste acțiuni în forță ale fiscului princiar, precum și de motivațiile care au determinat puterea centrală, reprezentată de una din instituțiile sale principale, să încerce forțarea legii pentru a-și spori în mod abuziv domeniul fiscal. Răspunsul trebuie căutat atât în contextul economic și politic transilvănean din prima jumătate a

secolului al XVII-lea, cât și în evoluția nobilimii bănățene din aceeași perioadă, în particular a celor două familii și a patrimoniilor lor funciare.

În principal, încă din perioada regalității, regulile străvechi privind moștenirea au constituit un sistem juridic adaptat scopurilor și intereselor esențiale ale societății feudale: păstrarea nealterată a patrimoniilor funciare în mâna urmașilor nobililor decedați, precum și rămânerea la dispoziția stăpânului de pământ a averilor¹. Dreptul de moștenire a cuprins, ca regulă generală, filiația pe linie masculină, esențială pentru conservarea fondului funciar moștenit în familiile nobiliare. Considerentelor de ordin militar ce au potențat generalizarea principiului masculinității în materie succesorală li s-au adăugat și motivații de ordin economic, interesul general fiind acela ca unitățile domeniiale să producă și să fie capabile să-și onoreze obligațiile față de autoritățile statului. De asemenea, promovând acest principiu succesoral, stăpânirile nobililor au fost ocrotite față de o fărâmițare excesivă, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de dreptul feudal occidental, feudalii români nu au cunoscut primogenitura, ceea ce însemna că toți moștenitorii masculini se bucurau de drepturi egale². Regula

* Muzeul Banatului Montan Reșița, b-dul Republicii, nr. 10, ligiaboldea@yahoo.com.

¹ *Istoria dreptului românesc*, I, București, (1980), 529.

² Ioan Aurel Pop, *Elita românească din Transilvania în secolele XIII–XIV (origine, statut, evoluție)*. *Nobilimea*

generală de moștenire stabilea ca la moartea unui nobil moșiile acestuia să treacă în stăpânirea descendenților săi direcți pe linie masculină, iar în lipsa acestora, ascendenților (ce au format a doua clasă succesorală) sau rudelor colaterale până la gradul patru. Rămânând la regula succesorală de bază, cu tot caracterul ei restrictiv, ea nu a neglijat întru totul dreptul fetelor la moștenire, cunoscut în epocă sub numele de *quarta puellaris*, o practică curentă prin care descendentele familiilor nobile, excluse de la moștenirea bunurilor funciare, aveau dreptul la $\frac{1}{4}$ din valoarea moștenirii, în bani nu în natură, fiind înzestrate de către părinți sau, după moartea acestora, de către frați. Dacă asemenea principii se pare că au fost aplicate cu mai multă strictețe în secolele XIV–XV, începând cu veacul al XVI-lea întâlnim tot mai multe cazuri în care s-au găsit o serie de modalități de transgresare a legislației în vigoare, ce au permis participare *de iure* a fetelor la moștenirea părintească, cea mai cunoscută fiind procedura de *praefectio*, prin care dreptul de moștenire era transferat asupra fiicelor, preschimbate din punct de vedere juridic în bărbați pentru a avea acces egal, legiuit, la averea părinților. În epoca principatului documentele relevă o participare mult mai activă a femeilor în planul administrării și al tranzacțiilor funciare, în pofida menținerii ca regulă de bază a principiului masculinității.

Am ținut să reamintim în rândurile de mai sus elementele principale care au constituit normele succesoriale obișnuite, întemeiate pe principiul masculinității, la care s-a adăugat și dreptul specific de moștenire al fetelor, deoarece temeiul proceselor în care au fost implicate cele două familii bănățene s-a fundamentat pe labilitățile ce au intervenit în primele decenii ale secolului al XVII-lea în cadrul regimului patrimonial succesoral de familie. În realitate, documentele referitoare în mod particular la Banatul medieval nu furnizează prea multe informații în legătură cu situațiile obișnuite, în care regula de bază a dreptului de moștenire a funcționat normal. Nu așa stau lucrurile cu nenumăratele excepții de la regulă ce au intervenit pe parcursul timpului din motive obiective sau subiective. S-au creat astfel cazuri-problemă, care au necesitat de multe ori intervenția autorităților judecătorești, ele devenind în consecință publice, deci reflectate ca atare în planul informației documentare. Trebuie subliniat faptul că multe din aceste excepții de la regulă au pornit de la situația de nedorit pentru orice stăpân ereditar de pământ, aceea de stingere

românească din Transilvania/Az erdély román nemesség (coord. Marius Diaconescu), Satu Mare, (1997), 51.

a neamului pe linie masculină (*defectum seminis*). Cum asemenea situații s-au putut crea cu ușurință (fie nobilul nu a avut băieți, fie aceștia au murit înainte de vreme sau au fost în imposibilitatea de a-și exercita dreptul de moștenire), nobilii proprietari au fost nevoiți să găsească soluții pentru a evita înstrăinarea sau irosirea averii lor imobiliare și activarea retractului regal sau princiar. În baza legislației în vigoare, dezvoltată tocmai pentru a preîntâmpina asemenea situații, opțiunile acestora au variat, de la constituirea unor fraternități adoptive cu acordul puterii centrale (care recunoștea astfel dreptul de succesiune reciprocă între părțile contractante), la adopții (ca modalități de întregire a filiației) sau chiar acceptarea la moștenire a descendenților de ambele sexe, semnalată mai ales în cazul familiilor mai puțin numeroase, care au cuprins un număr mic de moștenitori. În orice caz, toată documentația păstrată indică faptul că preocuparea de căpătâi a familiilor nobile bănățene a fost aceea de a asigura prin orice mijloace legale păstrarea cât mai intactă a bunurilor imobiliare, garanție a nobilității și prosperității familiei. În cazul în care niciuna din soluțiile prezentate anterior nu a operat, bunurile nobililor decedați fără urmași au revenit puterii centrale în virtutea dreptului de *dominium eminens*, care uza de dreptul său de retract succesoral.

Ar mai fi de reamintit, pentru argumentația noastră ulterioară, un aspect extrem de revelator pentru situația și statutul nobilimii române bănățene din banatul Severinului, acela al dobândirii unei binecunoscute diplome privilegiale, datate în 29 august 1457, prin care regalitatea, în persoana lui Ludovic V Postumul (1453–1457), nu a făcut altceva decât să reconfirme tuturor nobililor, cnezilor și celorlalți români (*universorum nobilium et Keneziorum ac ceterorum walachorum*) din cele opt districte privilegiate bănățene privilegiile, libertățile și drepturile în aceleași condiții în care au fost acordate de către regii anteriori, printre acestea figurând și prevederea potrivit căreia nimeni, nici măcar regele, nu avea posibilitatea să înstrăineze dreptul de stăpânire asupra proprietăților funciare din acest ținut unor persoane străine de spațiul bănățean³. De remarcat faptul că forma privilegiului, ca mijloc prin care regalitatea a căutat să

³ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, IV, Budapesta, (1883), 251 (în continuare Pesty, *Krassó*). În fapt, documentul original nu s-a păstrat, având de-a face cu o reactualizare de început de secol XVII a privilegiilor acordate de regalitatea maghiară în secolul al XV-lea; principele Gabriel Báthory este cel care, în anul 1609, la solicitarea a patru nobili români bănățeni – Ioan Lugosy, Mihail Deesy Literatul, Martin Banius și Gheorghe Radul, reconfirmă aceste privilegii pe baza

și solidarizeze acele forțe pe care le putea cointeresa în politica de centralizare și întărire a puterii suveranului a fost destul de răspândită în veacul al XV-lea⁴, pentru ca în secolele următoare principii Transilvaniei să recurgă atât la reînnoirea vechilor privilegii, cât și la noi modalități de fidelizare a unor segmente importante ale societății bănățene, dintre care diplomele de înobilare de la sfârșitul secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea se disting cu precădere⁵.

Revenind la problematica pe care intenționăm să o dezvoltăm în paginile ulterioare, nu putem să facem abstracție de contextul social-politic, militar și confesional al epocii, marcat de mutații substanțiale care au determinat schimbări în statutul nobilimii în general, și în cel al nobilimii române bănățene în mod particular. În plan general, secolele XVI-XVII din istoria Transilvaniei au reprezentat o perioadă tensionată, în care Reforma și Contrareforma s-au întâlnit pe fondul dezmembrării regatului maghiar și al conflictelor de interese dintre otomani și Habsburgi. Dispariția regatului medieval maghiar a produs modificări substanțiale de planuri, ce au conferit trăsături distincte noii epoci, reflectate în ideologia politică și religioasă. Denumită în istoriografia maghiară printr-un termen semnificativ – *Kettészakadás* (cele două direcții), perioada istorică a înregistrat apariția unei Ungarii sub dominația habsburgică și a „celeilalte Ungarii”, a Transilvaniei sub suzeranitatea Porții, cu pandantul său în plan religios, respectiv separarea dintre catolici și protestanți⁶. Acest antinomism a constituit cadrul dominant, politic și confesional, în care a evoluat principatul transilvănean de-a lungul unui secol și jumătate de istorie.

În acest nou cadru politico-administrativ, din punct de vedere economic autoritatea princiară s-a bazat în mare parte pe domeniile fiscale, acele posesiuni stăpânite și administrate de obicei în mod direct de către principe, deși controlul asupra acestora nu a rămas nedisputat, Stările făcând în întreaga epocă a Principatului eforturi constante pentru a lua parte la deciziile privitoare la aceste

actului din 1457, la care s-a adăugat și scrisoarea privilegială acordată de regina Isabella orașului Lugoj în anul 1551.

⁴ I. A. Pop, Privilegiile obținute de români în epoca domniei lui Matia Corvin. *RI*, 2, (1991), 11–12, 670.

⁵ Vezi diplomatul care cumulează un mare număr de documente de înobilare datorat lui Costin Feneșan, *Diplome de înobilare și blazon din Banat (secolele XVI-XVII)*, Timișoara, (2007), *passim* (în continuare Feneșan, *Diplome*).

⁶ Ionuț Costea, „*Solam virtutem et nomen bonum*”. *Nobilitate, Etnie și Regionalism în Transilvania Princiară (secolul XVII)*, Cluj-Napoca, (2005), 46–47.

„bunuri ale țării”⁷. În fapt, din această perspectivă, principii au fost nu numai capii statului, ci și proprietarii celui mai mare domeniu funciar (constituit atât din domeniile fiscale ale țării, cât și din domeniile personale), ei trebuind să fie nu doar buni administratori ai diverselor venituri ale statului, ci și abili în practica sporirii acestora prin achiziții, acaparări sau confiscări⁸. Bazele domeniului fiscal princiar s-au pus încă din primele decenii ale Principatului, din perioada regenței Isabellei Zápolya, care a pus la dispoziția noului stat vastele posesiuni ale familiei Zápolya, vechile domenii voievodale, precum și cele ale episcopilor de Oradea și Alba-Iulia, secularizate cu prilejul Dietei de la Sebeș din anul 1556. Ca urmare a acestor acțiuni, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea domeniul fiscal al Transilvaniei a cuprins Alba-Iulia, Deva, Oradea, Făgăraș, Chioar, Gurghiu, Cluj Mănăștur, Gherla, Ineu, Lugoj, Caransebeș, Zlatna, Huszt, *Székelytámad* și *Székelybánja*⁹. În timp, la cumpăna secolelor XVI–XVII, domeniul fiscal princiar a cunoscut o serie de fluctuații determinate de distrugerile provocate de războaie, de prezența trupelor străine în țară, de daniile masive efectuate de Sigismund Báthory, precum și de pustiirile provocate de starea de război sau de o serie de epidemii.

Revirimentul domeniului fiscal se va produce odată cu domnia lui Gabriel Bethlen, cel care a reușit pe parcursul domniei sale să crească puterea economică a principatului și să îi sporească prestigiul extern, în maniera unui cărmuitor cu tendințe spre absolutismul monarhic. Consolidarea autorității princiare s-a făcut în principal prin creșterea veniturilor directe ale statului (minele, ocnele de sare și celelalte venituri ale domeniilor fiscale) ce nu depindeau de deciziile Dietei¹⁰, în paralel cu sporirea veniturilor proprii în ideea că autoritatea princiară era, înainte de toate, o problemă de autonomie financiară față de Stări. Ambiționând să dezvolte o politică externă de mare anvergură, ilustrată în special prin angrenarea sa în Războiul de 30 de ani, nevoia unei baze materiale cât mai solide s-a impus de la sine în concepția principelui. În consecință, el a încercat să reîntregească în cât mai mare măsură domeniul fiscal princiar, hotărând în anul 1615 să fie revizuite toate donațiile efectuate după anul 1588, fapt care a readus un număr mare

⁷ Florin Ardelean, Aspecte privind evoluția domeniului fiscal în principatul autonom al Transilvaniei. *ActaMN*, 47, (2010), 2, 101.

⁸ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, II, București, (1987), 4.

⁹ F. Ardelean, *op. cit.*, 102.

¹⁰ *Ibidem*, 106.

de posesiuni în proprietatea fiscoi. De altfel, acest lucru a fost prevăzut și întărit în hotărârile Dietei din 27 septembrie–13 octombrie 1615, în cadrul cărora sunt menționate ca făcând parte din domeniul fiscal următoarele proprietăți: Huszt, Chioar, Gherla, Oradea, Gilău, Cluj-Mănăștur, Alba Iulia, Deva, Făgăraș, Gurghiu, Caransebeș, Lugoj, Lipova, Ineu și cetatea Bran¹¹.

Domnia lui Gheorghe Rákóczi I (1630–1648) avea să marcheze noi jaloane în politica economică și fiscală a principatului. Cu o autoritate fragilă până în anul 1636, determinată într-o primă fază de maniera în care a fost înscăunat principe, cât și de relațiile sale complicate cu Habsburgii și cu otomanii¹², el va reveni spectaculos pe scena internă și europeană, impunându-se ca cel mai mare proprietar de domenii și de iobagi. Pentru a-și consolida puterea și a-și înfrânge opoziția a îmbinat acțiunile legale cu cele în forță, îndreptate în special împotriva stăpânilor de moșii bogăți, atrăgând de partea sa personaje mai puțin înstărite. În bună măsură, s-a afirmat că, pentru contemporani, politica lui Gheorghe Rákóczi I a constituit o mare noutate; dacă Báthoreștii au fost cunoscuți mai ales prin faptul că au cumpărat influență prin donații de proprietăți, în timp ce Gabriel Bethlen s-a concentrat pe extinderea domeniilor fiscale, Gheorghe Rákóczi I și-a lărgit propria avere familială la dimensiuni nemaivăzute, stărnind o mare ostilitate în cursul acestui proces¹³. Încă în timpul Dietei din iunie-iulie 1631 a reușit să impună revenirea asupra daniilor și zălogirilor moșiilor fiscale efectuate după moartea lui Gabriel Bethlen, hotărând ca pe viitor acestea să nu poată fi dăruite decât cu încuviințarea principelui și moștenite doar de urmașii legitimi, altfel ele revenind fiscoi¹⁴. Noutatea politicii lui nu a constat în faptul că a făcut inventarul și revizia domeniilor fiscale (era un gest firesc al fiecărui principe la urcarea pe tron), ci în aceea că a încercat să le recomună la dimensiunea lor maximă prin recurgerea la variate mijloace, ce au încălcat adesea limitele legii. Astfel,

¹¹ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, ed. Szilágyi Sándor, VII, Budapest, (1881), doc. XXX, 277–289 (în continuare *MCRT*); vezi și Ioan Drăgan, Privire generală asupra nobilimii românești din Transilvania în secolele XVI–XVIII. *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan* (coord. Dumitru Țeicu, Rudolf Gräf), Cluj-Napoca, (2011), 277.

¹² Cristina Feneșan, *Transilvania și războiul de 30 de ani. AIIC, XXVI, 1983–1984, 133–134*; Ioan Hudiță, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1635–1683)*, Paris, (1927), 28–33.

¹³ *History of Transylvania* (ed. László Makkai, Zoltán Szász), II, Columbia University Press, New York, (2002), 116–117.

¹⁴ *MCRT*, IX, art. VII, 265.

a dispus cercetarea temeiniciei actelor tuturor proprietarilor de pământuri, a revocat stăpânirile care au depășit termenul înscris în acte, nu s-a dat în lături de a apela la mijloace violente pentru despuierea celor vizați, astfel încât arestările, procesele sau confiscarea bunurilor adversarilor politici au fost instrumente prin care a sporit nu numai domeniile fiscale, ci și pe cele ale familiei prin-ciare¹⁵. Nu este de mirare că el a lăsat moștenire fiului său, viitorul principe Gheorghe Rákóczi II, un domeniu uriaș, ce acoperea 15–20% din suprafața întregii țări¹⁶, căci, „excepțional acaparator, a fost și excepțional econom. Moșiile strănse și le-a organizat, și le-a fructificat, exploatat cu o voință neîndurătoare și cu o avariție proverbială”¹⁷. În contrapondere, Stările au încercat să protejeze, atât cât a fost posibil, înstrăinarea domeniilor nobiliare pe seama fiscoi, printre prevederile impuse bunăoară în *Approbatæ Constitutiones* în 1653 figurând și condițiile în care o moșie putea ajunge în proprietatea fiscoi, respectiv pentru infidelitate, contract sau *defectum seminis*, pentru ca în cadrul Dietei din toamna anului 1657 să se stipuleze condiții restrictive cu privire la posesiunile care urmau să fie incluse în cadrul domeniului fiscal din cauza trădării sau a lipsei de moștenitori legali, cele prescise pe seama fiscoi urmând să fie dăruite *bene merita*, altfel ele urmând să rămână moștenitorilor legali acolo unde existau¹⁸.

În ceea ce privește fiscalitatea țării, ea a fost una din atribuțiile ce au revenit Cancelariei prin-ciare, alături de administrare, chestiuni conflictuale, problemele juridice și îndeplinirea ambasadelor. Principala instituție financiară și fiscală a Transilvaniei a fost Vistieria țării sau Tezaurariatul, în fruntea căreia s-a aflat marele vistier sau tezaurarius (*thesaurarius, aerarium publicum, fiscus, tárház*), cel care supraveghea activitatea funcționarilor numiți în fruntea diferitelor cetăți și domenii¹⁹. În decursul timpului s-a putut constata faptul că această funcție nu a fost ocupată permanent, existând însă și perioade când au funcționat doi tezaurarii. De asemenea, se pare că nu a fost o funcție de lungă durată, existând doar câteva excepții, dintre care notabilă este cea a viitorului principe Ioan Kemény, care a fost tezaurar între anii 1637–1644, perioadă de timp în care se încadrează controver-sele fiscale pe care intenționăm să le punem în

¹⁵ *Istoria României. Transilvania* (coord. Anton Drăgoescu), I, Cluj-Napoca, (1997), 185.

¹⁶ F. Ardelean, *op. cit.*, 107.

¹⁷ D. Prodan, *op. cit.*, 8.

¹⁸ *MCRT*, XI, condiția 20, 325; I. Costea, *op. cit.*, 57.

¹⁹ Trochány Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, (1980), 230–232.

discuție. Corespondența tezaurarului ca și a instituției sale s-a făcut prin intermediul Cancelariei princiare, cu ajutorul unor anumiți slujbași specializați, atenția tezaurarului fiind captată de administrarea bunurilor vistieriei, respectiv a bunurilor intrate în posesia fiscului prin desherență²⁰. Alături de tezaurar, un rol important revenea provizorilor (administratori ai diferitelor domenii fiscale și particulare), preceptorilor generali (care țineau evidența corectă a veniturilor), arendașului dijmelor, în timp ce efectuarea anchetelor în probleme legate de divergențele ivite între proprietatea fiscului și cea particulară cădea în sarcina directorului bunurilor fiscale (*director causarum fiscalium*).

În al doilea rând, pe un alt palier al discuției, Banatul avea să cunoască și el impactul acestor transformări, începute prin conflictul pentru moștenirea tronului dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya, care a determinat o serie de polarizări și în rândul elitei sale românești, și desăvârșite prin transformarea Banatului de câmpie în vilaiet otoman (1552), în paralel cu apariția banatului de Caransebeș și Lugoj ca unitate politico-administrativă și militară distinctă în cadrul principatului autonom al Transilvaniei aflat sub suzeranitate otomană. Faptul că orașele Caransebeș și Lugoj s-au supus de bunăvoie otomanilor, acceptând plata unui tribut, a făcut ca ele să nu fie înglobate în noul eyalet otoman, ci au fost transformate într-o zonă de condominium între principatul ardelean și beilerbeilicul Timișoarei²¹. Interesează în mod direct faptul că, încă din primii ani ai existenței acestei noi formule politico-administrative (cunoscută însă în limbajul documentelor mai degrabă ca și comitatul Severin, districtul Caransebeș) Lugojul și Caransebeșul au făcut parte din componența domeniului fiscal princiar, după cum am văzut în rândurile anterioare, manifestându-se însă o serie de controverse vizavi de numărul posesiunilor cuprinse în aceste domenii, fapt relevat de-abia cu ocazia Dietei din 24 octombrie 1650, când sunt enumerate nu mai puțin de 26 de asemenea moșii fiscale²². Începutul de secol XVII nu avea să fie liniștit pentru această zonă, căci între

anii 1608–1617 sunt semnalate retrageri masive ale populației către ținuturile controlate de otomani, principalele cauze care au determinat asemenea distorsiuni economico-sociale și politice fiind, pe de-o parte, conflictele sângeroase între aspiranții la tronul Principatului, pe de-altă parte epidemiile care „se încuibaseră aici”²³. Un mare număr de moșii au fost părăsite și au ajuns pârlăoagă, fiind ocupate de persoane străine, astfel încât la întoarcerea proprietarilor de drept s-au declanșat numeroase tulburări, certuri și procese de proprietate, pentru a căror reglementare s-au comis adeseori abateri de la procedura obișnuită²⁴. Nu se poate ca aceste fenomene să nu fi afectat și fiscalitatea zonei, capacitatea de plată a dărilor, ceea ce a prejudiciat cu siguranță vistieria țării. Apoi, începutul domniei lui Gabriel Bethlen (1613–1629) nu este nici el lipsit de tensiuni, provocate în zona Banatului de revolta căpitanului cetății Lipova, nobilul Ștefan Vaida de Caransebeș, care se opune politicii princiare, refuzând cedarea cetății în mâinile otomanilor, acțiune în care încearcă să îi atragă și pe comandanții garnizoanelor învecinate, cărora le sugerează să nu mai primească trupe princiare între zidurile lor²⁵. Că a fost o simplă opoziție militară sau o adevărată revoltă anti-princiară, instrumentată cu știința habsburgilor și a partizanilor lor ungaro-transilvăneni, mișcarea pare că a mobilizat nu numai voința cetățenilor și a militarilor Lipovei, organizați într-un fel de „republică militară”, ci și un număr de nobili caransebeșeni, două nume fiind cunoscute, cel al lui Francisc Groza (din familia Mâtniceanu) și al lui Ioan Fiat, ambii fiind convocați în fața scaunului de judecată princiar la Alba Iulia, sub acuzațiile de neascultare și „neasemuite acțiuni”²⁶. Toate aceste vicisitudini, la care s-a adăugat și permanenta presiune otomană, au determinat principii și dieta să ia măsuri excepționale pentru consolidarea apărării banatului de Caransebeș și Lugoj; astfel, în dietele din 1611 și 1632 s-a stabilit scutirea bănașenilor de a participa la mobilizările de război, în 1643 s-a dispus ca dregătorii și nobilii din comitatul Severin să nu mai fie înscrși în lustrele militare, pentru ca în 1654, printr-o măsură fără precedent, să fie eliberați iobagii din districtul Lugoj în schimbul serviciului militar, toate aceste măsuri fiind condiționate de buna apărare a

²⁰ *Istoria României. Transilvania*, 715.

²¹ Costin Feneșan, Caransebeșul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688). *RI*, Serie nouă, VII, (1996), 1–2, 74; Dragoș-Lucian Țigău, Banii de Caransebeș și Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor și competențelor acestora (I). *SMIM*, XVI, (1998), 227.

²² Acestea au fost: Lugoj, Caransebeș, Săhla, Biniș, Valea Lungă, prediul *Serge*, *O Lucas*, Satumic, Honorici, Oloșag, Visag, Sacoșul Mare, Szentség, Hodoș, Herendești, Dragomirești, *Dombrovicza*, Coștei, Jabăr, Belinț, Ohaba Mare, Ficătar, Buziaș, Silaghiu, Vermeș și *Karány*. *Apud* Feneșan, *Diplome*, 16, nota 27. Vezi și Pesty, *Krassó*, IV, 346–347.

²³ Pesty Frigyes, *A Szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, I, Budapesta, (1877), 93 (în continuare Pesty, *A Szörényi bánóság*).

²⁴ Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, II, Caransebeș, (1900), 132–133

²⁵ Costin Feneșan, Ștefan Vaida, un adversar caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614), *StComC*, II, 1977, 411–416.

²⁶ *Ibidem*, 415.

ținutului de baștină²⁷. De-abia din timpul guvernării lui Gheorghe Rákóczi I situația se stabilizează în zonă, așezările părăsite sunt repopulate, iar ordinea întemeiată pe lege își reintră în drepturi²⁸.

Noul context politico-militar și confesional a determinat nobilimea română bănățeană să se adapteze tuturor acestor transformări și să se încadreze noului peisaj politic, ce va nuanța fără îndoială profilul lor social-juridic. La fel ca și la nivelul întregului principat, relația nobil-principe a fost una individuală, care s-a dezvoltat într-un dublu sens. Pe de-o parte, a fost o relație bazată pe loialitate și credință, afirmată prin intermediul familiarității, al serviciilor și al slujbelor îndeplinite pe timp de pace sau război, ce a implicat pentru nobilime beneficii economice, sociale și politice. Pe de-altă parte, la polul opus, sunt semnalate și situații de criză în aceste relații princiar-nobiliare, generate fie de abuzurile principelui, fie de ambițiile nobiliare, clasate ca acte de trădare și pedepsite în consecință²⁹. Evoluția anterioară a elitei românești bănățene în perioada regalității din secolele XIV-XV a conturat la nivelul Banatului montan două tipologii nobiliare, identificate la începutul secolului al XVI-lea în planul analizei istoriografice: o „veche” nobilime patrimonială, acei *possessionati*³⁰, cu statut social-juridic bine definit și cu stăpâniri recunoscute și consolidate începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea și de-a lungul secolului următor (Mâtnic de Ohaba Mâtnic, Măciș de Tincova, Deș de Timișel, Fiat de Armeniș, Gârliște de Rudăria), caracterizate în literatura istoriografică și ca o nobilime „a meritului”, ce și-a obținut statutul privilegiat prin credincioasele servicii aduse regalității; și o „nouă” nobilime de funcție, afirmată grație demnităților ocupate în plan local în conformitate cu politica lui Matia Corvin și a celor doi Iagelloni de încurajare a implicării elementelor locale în structurile administrative și militare ale ținutului de baștină, mici familii nobile (Marga, Lazăr de Almăj, Plugovița, Buceșnița, Floca de Negotești, Pobora) care au deținut o bază materială mult mai redusă decât cea a celor mai importante familii nobile bănățene³¹. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea se impune în ținutul banatului de

Caransebeș și Lugoj o nouă categorie nobiliară, cea a armaliștilor, posesori în cel mai bun caz al unei sesii, părți de sesie sau casă cu gospodăria aferentă. Această mică nobilime de blazon a rezultat în urma politicii princiare de acordare a diplomelor de înnobilitare și blazon în primul rând localnicilor care s-au distins mai ales pentru meritele militare și, într-o măsură mai redusă, pentru cele civile, lor adăugându-li-se și oșteni fugiți din Banatul aflat sub stăpânire otomană, iobagi eliberați anterior de stăpânii lor de pământ sau chiar elemente venite în Banatul montan din alte comitate sau scaune ale Transilvaniei³². Crizele politico-militare de la sfârșitul secolului al XVI-lea, precum și conflictul cu Habsburgii integrat Războiului de 30 de ani au constituit bune prilejuri pentru noile înnobilitări. Nevoia de soldați s-a ilustrat prin acordarea de diplome privilegiate mai ales categoriilor care prestau servicii militare. În același timp, momentele de criză internă și competiția pentru tronul princiar au atras acordarea de noi diplome de înnobilitare pentru consolidarea unuia sau altuia dintre pretendenți, fapt care a generat în timp o adevărată hemoragie a titlurilor nobiliare, împotriva căreia dieta Transilvaniei a adoptat o serie de măsuri coercitive, ajungându-se inclusiv la revizuirea unor titluri prin efortul puterii centrale pe domeniile princiare³³. În banatul de Caransebeș și Lugoj fără îndoială că cea mai prolifică perioadă a fost cea a principilor din familia Rákóczi, din vremea lor fiindu-ne cunoscute, până acum, nu mai puțin de 38 de diplome de înnobilitare (14 în timpul lui Gheorghe Rákóczi I și 24 în vremea fiului său, Gheorghe Rákóczi II)³⁴. De altfel, fenomenul este specific întregului principat, impresionantele cifre ale înnobilitărilor din acești ani fiind în directă legătură atât cu evenimentele politice (instaurarea domniei lui Gheorghe Rákóczi I, participarea la Războiul de 30 de ani, pregătirea pentru invadarea Poloniei de către Gheorghe Rákóczi II sau permanentele atacuri otomane ce au generat multe acte de eroism din partea românilor), cât și cu presiunea Reformei asupra acestora din urmă, sugestivă în acest sens fiind statistica înnobilitărilor destinate mediului ecleziastic, cât și ierarhiei românești laice³⁵. Extrem de importantă pentru argumentația noastră este însă precizarea că întreaga politică de înnobilitare practică de principii Rákóczi a urmărit

²⁷ Apud I. Drăgan, *op. cit.*, 289.

²⁸ P. Drăgălina, *op. cit.*, 135–136.

²⁹ I. Costea, *op. cit.*, p. 59.

³⁰ *Istoria Transilvaniei*, II, *De la 1541 până la 1711*, coord. Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyar, Cluj-Napoca, (2005), 209.

³¹ Ligia Boldea, Aspects du „cursus honorum” dans le Banat a l'époque du roi Matthias Corvin: noblesse patrimoniale et noblesse de fonction. *Banatica*, 20/II, (2010), 82–83.

³² Feneșan, *Diplome*, 15–16.

³³ Apud I. Costea, *op. cit.*, 168.

³⁴ Feneșan, *Diplome*, 17.

³⁵ Ana Dumitran, Botond Gúdor, Înnoobilarea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase. *MedTrans*, III, (1999), 1–2, 31.

să nu prejudicieze, ba chiar să sporească, veniturile obținute de pe urma moșiilor fiscale din banatul de Caransebeș și Lugoj, multe dintre diplomele de înnobilitare formulând condiționări precise care vizau apărarea veniturilor fiscalului sau a privilegiilor comunităților urbane locale, precum și autoritatea banului de Caransebeș și Lugoj³⁶.

Procesele celor două cunoscute familii nobile bănățene, asupra cărora ne vom concentra în paginile următoare, au fost precedate la sfârșitul secolului al XVI-lea de un caz similar sub multe aspecte, ceea ce dovedește încă o dată, dacă mai era nevoie, tendințele permanente ale puterii centrale de a profita de orice breșă ivită în sistemul patrimonial succesoral, de orice incertitudine legată de dreptul de moștenire al rudelor colaterale sau de dreptul de *protimisis* al condvizionalilor nobilului decedat. Este adevărat că în chestiunea ivită în cursul anului 1586 nu beneficiem de completa bază documentară a speței, păstrându-se un singur document ce conține dispoziția princiară de ieșire la fața locului precum și raportul persoanelor desemnate de principe și de capitol care au efectuat constatările și au luat la cunoștință de împotrivirile ivite. Nu putem ști dacă s-a ajuns în fața scaunului de judecată princiar, nici dacă opreliștile formulate de o serie de familii (rude sau condvizionalni) au oprit includerea posesiunilor disputate în domeniul fiscal princiar. Considerăm însă că avem de-a face cu un argument în plus care să ne susțină aserțiunile noastre ulterioare. Printre familiile implicate se regăsesc nume cunoscute în peisajul elitelor românești bănățene din veacurile XVI-XVII (Peica, Vaida, Pobora, Modlina); cât despre fiscalul princiar, acesta a fost reprezentat de bărbatul ales Grigore Somliay de *Zenth Egied*, director fiscal, avocat al pricinilor vistieriei (*Directoris causarum nostrarum ac fiscalis nostri*), pomenit mulți ani la rând (între 1578 și 1592) în această funcție în cadrul Tablei princiare, pentru ca în 1594 să fie atestat în calitate de președinte al Tablei și al Adunării Naționale, fără a exista însă certitudinea că el ar fi făcut parte din Consiliul princiar, la fel ca și majoritatea celorlalți președinți. Oricum, mărturiile de epocă îl desemnează drept unul din personajele cheie ale vremurilor sale³⁷.

Demersul juridic din cursul anului 1586 a fost determinat de decesul fără urmași pe linie

³⁶ Feneșan, *Diplome*, 20–21. Autorul folosește ca exemplu în acest sens diploma de înnobilitare și blazon acordată în 1647 lugojenilor Martin și Ioan Pascotă, cărora le cere ca la beneficiul prerogativelor lor nobiliare să aibă încuviințarea banului, „fără ca veniturile fiscalului nostru să se piardă și să scadă”. Vezi doc. 29.

³⁷ Trochány Zs., *op. cit.*, 356, 364, 376.

masculină a nobilului Francisc Modlina din Lugoj, survenit după câte putem aprecia cândva între anii 1581 și 1586. Ultima atestare documentară a unei acțiuni întreprinse de acest nobil datează din 7 decembrie 1581 când, din anumite nevoi personale, se pare că a împrumutat de la Martin Luca și de la Magdalena, văduva lui Ioan Luca din Lugoj suma de 130 florini ungurești, necesară lui și urmașilor săi, în schimbul căreia se pare că le-a zălogit părți din posesiunile *Hegieres* și *Gidest*, cu posibilitatea de a restitui acest împrumut în fiecare an în preajma Crăciunului³⁸. Date fiind informațiile ulterioare, se pare că Francisc Modlina nu a mai avut prilejul să returneze acest împrumut datorită decesului său, de unde implicarea lui Martin Luca în cauza ivită în anul 1586.

Mai precis, în ziua de 3 iunie a anului 1586³⁹ arhivarii actelor depuse și păstrate în sacristia sau locul de păstrare al Capitlului bisericii din Alba Transilvaniei și executorii oricăror hotărâri judecătorești și porunci legiuite iau act de solicitarea principelui Sigismund Báthory de a da curs procedurii de transferare către domeniul fiscal a dreptului de proprietate asupra unor stăpâniri nobiliare din zona Lugojudului, rămase prezumtiv fără stăpânitor în urma fenomenului de *defectum seminis* manifestat în familia lui Francisc Modlina. Situația i-a fost raportată principelui de către Grigore Somliay de *Zenth Egied*, în acel moment avocat al pricinilor vistieriei sale, care revendică pe seama fiscalului o serie de proprietăți din *oppidum*-ul Lugoj (inclusiv curtea nobiliară a defunctului) și posesiunile *Cheba*, *Hegyeres*, *Gydesteleke*, Găvoșdia (*Gawasdia*), *Zakony*, Mâtnic (*Mothnok*), Morenț (*Morencz*), Ohaba (*Ohaba*), Cernota (*Chernota*), *Belie* și *Zgribest* din districtul Caransebeș, comitatul Severin, potrivit vechii legislații (*iuxta antiquam Regni consuetudinem deuoluta et redacta perhiberentur*). În linii mari, acest ansamblu patrimonial poate fi localizat astăzi în nordul județului Caraș-Severin, între orașele Caransebeș și Lugoj, concentrat în cea mai mare parte în lunca Timișului, fiind prins între dealurile Secaș-Zăguzeni înspre vest și rama Munților Poiana Ruscăi înspre est, în imediata vecinătate a domeniului mult mai cunoscutei familii Mâtnic de Ohaba-Mâtnic, alături de care se pare că a avut stăpâniri în indiviziune la Ohaba, Cernota, Morenț, Sacu sau Mâtnic. Potrivit legii și datinei au fost desemnați mai mulți nobili din Caransebeș și Lugoj pentru a merge la fața locului cu scopul de a-i consulta pe vecinii și comitanții care urmează să fie convocați pentru a se vedea dacă

³⁸ Pesty, *Krassó*, IV, 105.

³⁹ *Ibidem*, 118.

există vreo împotrivire, caz în care opoziții urmau să se prezinte în fața principelui în termen de un an de la publicarea dreptului de stăpânire pe seama fiscului. Ca urmare, Capitlul i-a împuternicit pe Ladislau Lățug din Caransebeș, în calitate de om al principelui și pe Petru Lippay de Cluj (*Coloswar*) din partea capitlului care, după ce au fost la fața locului, s-au întors pentru a raporta că s-au prezentat în casa răposatului Francisc Modlina o serie de vecini și comitanii – bărbatul ales Ioan *Dessi* de Timișel, Martin Luca și Gheorghe Sebesi de Lugoj, onorabilul Adam *Zabo* (prim-jude), Mihail Vaida (orășean), Nicolae Literatul și notarul Matei pentru a asista la trecerea dreptului de proprietate asupra averii lui Francisc Modlina pe seama fiscului. O primă opreliște a fost formulată vizavi de casa și curtea nobiliară din Lugoj a răposatului nobil, precum și de restul stăpânirilor sale, cei care s-au împotrivit fiind, după câte se poate aprecia, rude colaterale sau prin alianță ale acestuia: nobilul Ladislau Peica s-a împotrivit în numele lui Ioan Peica, fiul lui Petru Peica și al răposatei doamne Caterina Oztrovy, probabil în baza faptului că aceasta din urmă a fost căsătorită la un moment dat cu Francisc Modlina⁴⁰, un temei cam subțire, în opinia noastră, dat fiind faptul că cei doi nu pare să fi avut copii. Alături de Ladislau Peica a ridicat opreliște în aceeași chestiune și Elisabeta Thivadar în numele fiului ei, Melchior Modlina, rezultat dintr-o primă căsătorie cu nobilul Nicolae Modlina, probabil o rudă apropiată a răposatului Francisc Modlina. Apoi, Wolfgang Lippay, familiarul lui Bonifaciu Vaida de Caransebeș s-a opus pentru părțile din posesiunea Găvoșdia, ce aparținuseră răposatei Dorotea Banffy Losoncz. În continuare, Veronica Maciova, văduva lui Nicolae Pobora de Zăvoi, în numele ei și al copiilor Ladislau, Petru și Elena, s-a opus pentru alte părți din posesiunea Găvoșdia. În sfârșit, Martin Luca din Lugoj a ridicat opreliște pentru întreaga posesiune *Hegyeres* și pentru prediul *Gedeteleke* aflat între hotarele *oppidum*-ului Lugoj, luate ca zălog de la Francisc Modlina în schimbul sumei de 130 florini ungurești cu care l-au împrumutat în anul 1581. În urma tuturor acestor împotriviri s-a decis ca Ladislau Peica (reprezentându-l și pe Ioan Peica), Elisabeta Tivadar (în numele ei și al fiului ei, Melchior Modlina), Bonifaciu Vaida, reprezentat de familiarul său Wolfgang Lippay, Veronica Maciova (în numele ei și al copiilor ei) și Martin Luca să se prezinte în fața principelui în termen de

un an de la publicarea proprietăților lui Francisc Modlina pe seama fiscului pentru a-și susține cauza în fața curții princiare. Din păcate, nu beneficiem de restul documentației care să ne indice deznoământul speței prezentate, dacă rudele colaterale și condvizionali nobilului decedat și-au putut proteja bunurile pentru a nu le fi înstrăinate către domeniul fiscal princiar.

Cele două cazuri de secol XVII asupra cărora ne-am focalizat demersul nostru sunt mult mai relevante; fiind legate de părți din averile Măcicășenilor și Mâtnicenilor, două familii rezonante ale Banatului montan medieval, problemele acestora cu fiscalul princiar sunt foarte bine reliefate de informația documentară păstrată. Un personaj este însă comun ambelor cazuri, derulate la o distanță de câțiva ani unul de celălalt – cazul Măcicăș între anii 1638–1640, cazul Mâtniceanu între 1642–1646 – este vorba de Ștefan Virginas de Oradea (*Varad*), avocat al pricinilor vistieriei din părțile Transilvaniei și Ungariei, cel care a instrumentat ambele încercări de preluare de către domeniul fiscal a moștenirilor celor două familii. Fără a avea, după câte se pare, origini nobiliare, îl regăsim încă din deceniul al treilea în calitate de jurat și notar al scaunului de judecată al Cancelariei princiare, apoi ca diacon al Cancelariei mici, pentru ca din anul 1646 să activeze în cadrul Tezaurariatului, între 1646 și 1653 deținând funcția de director fiscal, pentru ca în perioada 1667–1669 să figureze ca asesor al Tablei princiare⁴¹. Având în vedere faptul că în perioada secolelor XVI–XVII aceste din urmă două funcții au fost deținute cu preponderență de membri ai mării nobilimi, mai puțin ai nobilimii mici sau comitatense, se creionează imaginea unui funcționar de carieră care s-a ridicat tot mai sus pe scara ierarhică datorită seriozității cu care a abordat însărcinările funcției deținute.

Detalii despre activitatea sa legată de problematicile ivite în banatul de Caransebeș și Lugoj sunt extrem de puține. Știm bunăoară că în 14 aprilie 1627⁴² el a făcut parte, în calitate de notar al Curiei princiare, din scaunul de judecată al principelui în fața căruia s-a prezentat Sigismund Jójica de Brănișca (fiul celebrului Ștefan Jójica, cubicular al principelui), membru al unei alte familii de referință a banatului de Caransebeș și Lugoj din secolul al XVII-lea, pentru a obține scrisoarea princiară de întărire în drepturile sale asupra castrelui Jdioara, cu pertinențele și posesiunile sale, împreună cu întreg *oppidum*-ul Bujor din comitatul Hunedoara. Toate aceste posesiuni, care au

⁴⁰ Dragoș-Lucian Țigău, Familia nobililor Peica de Caransebeș în secolele XVI–XVII. *Banatica*, 17, (2005), 328 și 338.

⁴¹ Trochány Zs., *op. cit.*, 361.

⁴² Pesty, *Krassó*, IV, 284.

intrat în patrimoniul familial la sfârșitul secolului al XVI-lea (în 1590) au fost zălogite la începutul secolului următor (1607) de către tatăl său vitreg, Sigismund de Sarmasaghi (căsătorit cu mama sa, Barbara *Fwzi*) lui Paul Keresztesi de *Nagy Megier* pe timp de 12 ani pentru 1000 de florini. În mod curios, atunci când termenul zălogirii s-a scurs, Sigismund de Sarmasaghi și soția sa au refuzat să returneze suma împrumutată, astfel că parte importantă a averii familiale risca să rămână în afara controlului fiilor lui Ștefan Jojica. Este momentul în care Sigismund Jojica, în numele său și al fraților săi, achită suma respectivă și recapătă castrul Jdioara și *oppidum*-ul Bujor, ca urmare a ordinului direct al principelui către Paul Keresztesi⁴³.

Revenind la procesele celor două familii nobile, acțiunea judiciară îndreptată împotriva patrimoniului familiei Măciș a debutat în iunie 1638, când Ștefan Virginas de Oradea, în calitate de avocat al pricinilor vistieriei princiare, încearcă să publice pe seama fiscoșului dreptul de stăpânire asupra bunurilor răposatului nobil Gașpar Duma, mort fără urmași, printre care s-a numărat și o parte din posesiunea Tincova (așezare de baștină a familiei Măciș, ce a dat și patronimicul familiei, atestată pentru întâia oară documentar în anul 1411)⁴⁴. S-au împotrivit în acel moment Nicolae și Francisc de Măciș, în nume propriu, și Francisc Jojica în numele orfanilor Ioan și Ștefan, fiii lui Nicolae Jojica (frate al mult mai cunoscutului secretar al Cancelariei princiare și cubicular Ștefan Jojica). Se pare că a existat o legătură de interese funciare destul de strânsă între familiile Jojica, Măciș și Duma, relevată, de exemplu, în 1590 când, pe fondul unei generoase donații efectuate de principele Sigismund Báthory către Ștefan Jojica (a fost vorba de cetatea Jdioara și de toate pertinențele sale) s-a realizat un schimb de posesiuni: familiile Măciș și Duma de Tincova au renunțat în favoarea familiei Jojica la dreptul asupra unei posesiuni mai vechi a Măcișenilor (*Sidimirfalva*), în schimbul dreptului de a-și paște porcii în ghindăriile de pe teritoriul castrului Jdioara, aflat în imediata vecinătate a așezării Tincova⁴⁵.

Extrem de relevante pentru imaginea socială a epocii, dar și pentru explicarea cauzei de față, sunt

⁴³ Ligia Boldea, *Asupra avaturilor unei cetăți medievale: Jdioara anilor 1548–1658*. *AnB*, S.N., Arheologie-Istorie, XIV/II, (2006), 58; D. L. Țigău, *Familia nobililor Josika (Jojică) în secolele XVI–XVII*. *Banatica*, 18, (2008), 274.

⁴⁴ Pesty, *Krassó*, III, 273. Localitatea a fost identificată cu actuala așezare Tincova, situată pe malul nordic al Timișului, sub poalele munților Poiana Ruscăi (vezi Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, (1998), 384).

⁴⁵ Pesty, *Krassó*, IV, 142; L. Boldea, *op. cit.*, 53.

legăturile patrimoniale și matrimoniale existente în acel moment la nivelul acestor două familii, între protagoniștii acțiunii judecătorești demarate în 1638. Astfel, Gașpar Duma (fiu al lui Ioan Duma) a făcut parte din familia Duma de Tincova, documente de secol XVI revelând o legătură strânsă cu Măcișenii de Tincova, fiind fie o ramură colaterală a acestei din urmă familii, fie condvizional⁴⁶. Bine situat în cadrul comunității nobiliare a Caransebeșului din prima jumătate a secolului al XVII-lea, unde deținea o casă și curte nobiliară, Gașpar Duma apare în documente în repetate rânduri între anii 1617–1632⁴⁷ în calitate de jude nobiliar de Caransebeș. A fost căsătorit cu Adviga Török, cu care însă nu a avut urmași, ceea ce a dus la complicatele probleme de moștenire ivite după moartea sa, care bănuim că s-a produs cândva între anii 1632–1634. Interesant este și profilul soției sale, Adviga Török, implicată direct în procesul de recuperare a moștenirii defunctului său soț. Fiică a lui Iacob Török, ea a fost în același timp descendentă a familiei Găman-Bizerea prin bunica sa paternă, Cristina de Bizerea⁴⁸, contractând în timp două mariaje extrem de avantajoase, care o introduc în schema patrimonială a familiei Măciș de Tincova. Primul ei soț a fost alesul Petru Măciș de Tincova, personaj influent în zonă la sfârșitul secolului al XVI-lea, despre care informația documentară mărturisește că a adus însemnate servicii principelui Sigismund Báthory, și cu care a avut doi fii, pe Francisc și Nicolae Măciș. Fapt semnificativ pentru rolul pe care femeile nobile ajung să îl joace în raporturile de proprietate funciară odată cu secolul al XVI-lea, în 19 aprilie 1597⁴⁹ ea va fi beneficiara unei noi donații venite din

⁴⁶ Într-un document din 1 mai 1590 cele două familii, Măciș și Duma, prin reprezentanții lor, Ioan Duma, tatăl lui Gașpar, și Petru Măciș, tatăl lui Nicolae Măciș, în numele lor și al rudelor lor, ajung la o înțelegere privind dreptul de moștenire al fiecărei familii asupra părților lor din stăpânirile Tincova, Ruginos, Zăgujeni, *Perlo* și *Dobrogoste* din comitatul Severin, districtul Caransebeș, o dovadă contundentă a faptului că cele două familii aveau fiecare părțile lor de stăpânire în câteva din cele mai importante așezări atestate încă din secolul al XV-lea ca făcând parte din patrimoniul funciar al familiei Măciș de Tincova. Vezi Pesty, *Krassó*, IV, 148.

⁴⁷ Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Timișoara, (1981), 146, 150, 154 (în continuare Feneșan, *Documente medievale*); Pesty, *Krassó*, IV, 270, 280, 292; D. L. Țigău, *Aspecte din activitatea prim-juzilor orașului Caransebeș în secolele XV–XVII*. *Studii bănățene*, Timișoara, (2007), 114.

⁴⁸ Feneșan, *Documente medievale*, 91; D. L. Țigău, *Familia Bizere-Găman în secolele XV–XVII*. *Banatica*, 15/II, (2000), 47.

⁴⁹ Feneșan, *Documente medievale*, 91.

partea principelui Sigismund Báthory prin care îi este recunoscut, ei și urmașilor săi, dreptul de stăpânire asupra părților care i se cuveneau din posesiunile Obreja, Calova, Vîrciorova și Glimboca și din prediul *Ples* situate în districtul Caransebeș, comitatul Severin, moșii care încă din secolul al XV-lea au fost cuprinse în marele domeniu funciar al familiei Bizerea de Caransebeș⁵⁰. Rămasă văduvă probabil în primii ani ai secolului al XVII-lea se recăsătorește cu Gașpar Duma de Tincova, rudă colaterală sau divizionară al Măcișenilor, cu care însă nu va avea copii. În schimb, nu va ezita să își apere, pentru ea și fiii din prima căsătorie, dreptul de moștenire asupra bunurilor celui de-al doilea soț, ajungându-se astfel la conflictul cu fiscul princiar din anii 1638–1640. În sfârșit, unul din personajele principale ale acestui proces a fost bărbatul ales Nicolae Măciș de Tincova, fiul lui Petru Măciș și al Advigăi Török (fiu vitreg al lui Gașpar Duma), născut după câte se pare în anul 1604, căci un document din 1635 (în care apare în calitate de martor) îl pomenește ca având 31 de ani⁵¹, deci aflat la deplina maturitate atunci când hotărăște să își apere interesele familiale în fața fiscalului. Prin căsătoria cu Sara Găman, cu care a avut doi fii, Ioan și Petru, și-a consolidat legăturile sale cu familia maternă a nobililor Găman-Bizerea. Influența sa în acei ani este confirmată de faptul că în 1648 este amintit în calitate de castelan al Caransebeșului, pentru ca în perioada 1650–1653 să dețină importanta demnitate de viceban de Severin⁵². Moare în cursul anului 1671⁵³, probabil că nu în Banatul natal căci, după 1658, familia Măciș, alături de majoritatea familiilor nobile române bănățene, s-a refugiat în Transilvania din fața ocupației otomane. Fiul său însă, Petru Măciș, s-a numărat printre reprezentanții interesele nobilimii române reîntoarsă în Banat în timpul primei ocupații Habsburgice (1688)⁵⁴, pentru ca un deceniu mai târziu, în 1698–1699, lui să i se încredințeze tradiționala funcție de vicecomite și apoi de comite de Severin⁵⁵.

Revenind la pricina din 1638, putem aprecia că aceasta are un preambul însemnat în anii

1635–1636: astfel, la o distanță de numai trei zile, asistăm la două momente semnificative legate de moștenirea lui Gașpar Duma; în fapt, a fost vorba de acțiuni concrete și precis direcționate de reglementare a succesiunii asupra averii sale, ce denotă faptul că urmașii săi au conștientizat precaritatea dreptului de moștenire în lipsa urmașilor direcți pe linie masculină. Astfel, în 22 mai 1635⁵⁶, arhivarii actelor depuse și păstrate de Capitlul din Alba Transilvaniei dau de știre că s-au prezentat în fața lor nobila doamnă Adviga Török, văduva lui Gașpar Duma, și fiul acesteia, Nicolae Măciș, pentru a le aduce la cunoștință următoarele: nobila doamnă, îndemnată de dragosta sa maternă, dar și de incertitudinile vieții, îi lasă prin testament fiului ei toate părțile sale din posesiunile Tincova și Zăgugeniul de Jos (stăpâniri patrimoniale ale Măcișenilor), împreună cu toate bunurile mobile și imobile, aurul și argintul, odoarele, mobila și bunurile gospodărești cu condiția ca acesta să ia asupra sa toate sarcinile și pricinile fraților și ale surorilor sale, în timp ce mama sa urma să păstreze până la sfârșitul vieții uzufructul de pe urma acestor bunuri pentru a se putea întreține.

Trei zile mai târziu, în 25 mai⁵⁷, Andrei Tivadar și Grigore Bako, nobili din Caransebeș, dau de știre principelui că, urmând porunca sa, au asistat la mărturiile acelor martori care au fost prezenți la redactarea testamentului lui Gașpar Duma, martori convocați acum de către văduva acestuia în casa lui Gheorghe Buitul din Caransebeș. Aceștia au consemnat faptul că nobilul Gașpar Duma i-a chemat înainte de moarte pentru a-și expune în fața lor dorințele, cuprinse ulterior în testamentul său, și anume: deoarece toate bunurile și câștigurile le-a obținut împreună cu soția sa, Adviga Török, care l-a și îngrijit de una singură, îi lasă acesteia întreaga casă din Caransebeș, aflată în interiorul incintei fortificațiilor, grajdul aflat în afara incintei, precum și grădinile și via de pe dealul Cărbunari, cumpărate cu 64 de florini. Tot soției îi lasă o bucată de moșie cumpărată împreună în satul Tincova, care i-a fost conferită cu titlul de nouă danie de către principele Gabriel Bethlen. Soția sa consimte însă ca această moșie strămoșească a familiei Duma și iobagii prezenți aici să îi cedeze surorii mai mici (probabil a soțului ei) împreună cu o rochie de grenat și o plapumă atunci când aceasta se va mărita. Este posibil ca această din urmă achiziție să fi fost obținută prin intermediul unui nobil

⁵⁰ Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, (2002), 189.

⁵¹ Feneșan, *Documente medievale*, 166.

⁵² Pesty, *A Szörényi bñnság*, I, 317.

⁵³ D. L. Țigău, *Familia Bizere-Găman*, 47.

⁵⁴ C. Feneșan, *Comitatul Severinului la sfârșitul secolului al XVII-lea. Tibiscum*, VII, 1988, 192–196; Idem, *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688–1699)*. *Banatica*, 14, (1996), 150–153.

⁵⁵ Pesty, *A Szörényi bñnság*, I, 312–313.

⁵⁶ Pesty, *Krassó*, IV, 301; I. Costea, *op. cit.*, 97–98.

⁵⁷ Feneșan, *Documente medievale*, 163; Radu Ardelean, *Oamenii din Banat și timpul (sec. XIV–XVII)*. *Banatica*, 18, (2008), 231.

din familia Fiat, un document ulterior, din 29 martie 1636⁵⁸ conținând informația potrivit căreia Sigismund Fiat aduce la cunoștința principelui că i-a făcut rost răposatului Gașpar Duma de o parte a satului Tincova, cu condiția ca după moartea sa ea să îi revină nobilului Fiat, însă acesta a constatat că văduva lui Gașpar Duma o are în folosință, iar Sigismund Fiat nu dorea să o ocupe fără a obține mai întâi acordul principelui. Nu putem afirma cu certitudine că a fost vorba despre aceeași parte de stăpânire; semnalăm faptul ca un detaliu ce poate completa o imagine cât mai coerentă asupra complexelor raporturi de stăpânire care s-au constituit între reprezentanții elitelor românești bănățene.

După câte se poate constata, s-a încercat imediat după moartea fără urmași direcți a lui Gașpar Duma să se reglementeze atât moștenirea sa, cât și cea a văduvei sale, care avea copii din căsătoria anterioară cu un nobil Măciș. În discuție a fost în primul rând dreptul de stăpânire asupra unor părți din satul Tincova, posesiune străveche a Măcișenilor, asupra cărora se constată că s-a focalizat și atenția fiscalului princiar. Și astfel se ajunge la acțiunea din anii 1638–1640. Totul demarează cu solicitarea principelui Gheorghe Rákoczy I adresată scribilor, juraților și notarilor Curiei princiare, precum și vicecomiteului și juzilor nobiliari și unor nobili ai comitatului Severin de a cerceta pricina care i-a fost adusă la cunoștință de către Ștefan Virginas de Oradea, care reclamă faptul că, cu ceva timp în urmă, bărbatul ales Gașpar Duma de Tincova a murit fără urmași, drept pentru care, potrivit obiceiului și legilor țării, bunurile sale și mai ales întreaga sa parte din posesiunea Tincova urma să treacă în stăpânirea fiscalului. Principele a cerut, potrivit tradiției, să fie trimiși doi reprezentanți ai autorităților la fața locului pentru a-i convoca pe vecini și comitanii cu scopul de a vedea dacă nu există vreo împotrivire. Ca urmare, Blasiu Szent Georgy, scrib și notar al Curiei princiare, și Francisc Veres Literatul de Caransebeș s-au prezentat în 6 iunie la fața locului în satul Tincova, unde au fost prezenți o serie de nobili, nenobili și iobagi ai nobililor locali pentru a asista la publicarea dreptului de stăpânire pe seama fiscalului. În atare împrejurare au ridicat opreliște frații Nicolae și Francisc Măciș de Caransebeș în nume propriu, precum și Francisc Jojica în numele orfanilor fratelui său, Nicolae Jojica. Decizia a fost aceea ca opozanții să își prezinte scrisorile doveditoare în fața principelui în termen de până la un an de la publicare dreptului de stăpânire pe seama fiscalului.

⁵⁸ Pesty, *Krassó*, II, 246.

Un nou document datat în 6 decembrie 1640⁵⁹ cuprinde deznodământul în acest caz: conform dispozițiilor princiare cuprinse în actul din 6 iunie 1638, soluționarea cauzei s-a decis în fața scaunului de judecată al principelui, însă din varii motive termenul de un an a fost prelungit, obținându-se o serie de amânări. În cele din urmă cele două părți s-au întrunit, interesant fiind faptul că ambele au ales, se pare, să fie reprezentate de terțe persoane, Ștefan Virginas de către Blasiu Maxai de Nyaradtö, iar Nicolae de Măciș de către Francisc Gaal de Kenes. Expunerea cauzei a reluat tematica din 1638: moartea însoțită de *defectum seminis* a nobilului Gașpar Duma de Caransebeș și intenția fiscalului de a prelua dreptul de stăpânire asupra bunurilor sale, obiectul disputei fiind, în principal, părțile din satul Tincova. Pentru că s-a înaintat o opreliște din partea familiei Măciș, aceasta, prin reprezentantul său, a fost solicitată să își susțină cauza în fața principelui. Moment în care pârâtul a argumentat cu faptul că această posesiune nu a aparținut niciodată lui Gașpar Duma, fiind parte a averii Măcișene (formula din document este extrem de sugestivă – *Bona Matskasiana*). În sprijinul aserțiunii sale pârâtul a adus mai multe acte: un transumpt al Capitlului din Arad asupra statutului posesiunii Tincova și, mai important, câteva acte emise de regele Matia Corvin din 1464 (an în care această posesiune apare pentru prima dată documentar ca făcând parte din patrimoniul familiei). Probele documentare au fost supuse cercetării și judecării și, dat fiind contundența lor, decizia definitivă a fost luată în favoarea familiei nobililor de Măciș, și anume: bunurile în litigiu nu au aparținut în fapt defunctului Gașpar Duma, ci au făcut parte din averea familiei Măciș – *sed eadem Bona Matskasiana fuisse*.

Cazul familiei Mătniceanu este mult mai complex, în măsura în care această familie foarte bine poziționată la nivelul elitei românești bănățene a fost extrem de numeroasă în toate cele trei secole de istorie atestată⁶⁰, fapt care i-a creat în decursul timpului nu puține probleme patrimoniale. Am putut constata că asupra ansamblului domenal al familiei s-a exercitat, încă de la început, stăpânirea comună a tuturor ramurilor familiale, deși odată cu secolul al XVI-lea se

⁵⁹ Pesty, *Krassó*, IV, 325.

⁶⁰ Vezi subcapitolul VI.7. *Evoluția familiei Mătnic de Ohaba Mătnic* din volumul L. Boldea, *Nobilimea românească*, 282–315; Eadem, O familie nobilă română a Banatului montan în epoca principatului: Mătniceni de Ohaba-Mătnic. *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan* (coord. Dumitru Țeicu, Rudolf Gräf), Cluj-Napoca, (2011), 235–269.

pare că a existat o delimitare mai clară a părților de stăpânire convenite grupurilor de interese din cadrul familiei, fără a avea cunoștință însă că s-ar fi produs o ieșire din indiviziune. Este dificil, dacă nu aproape imposibil de reconstituit cât a stăpânit fiecare ramură a familiei (Mâtniceni, Fărcașeștii sau Groza-Țeicu), cu atât mai mult ce quantum din moștenire a revenit fiecărui membru al său. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea familia începe să fie afectată de fenomenul de *defectum seminis*, o serie de membri marcanți ai săi (Mihail Mâtniceanu – notar al Curții regale, Francisc Mâtniceanu – castelan de Caransebeș, Baltazar Zagyvai, Gheorghe Fărcaș și Francisc Groza) decedând fără urmași pe linie masculină, ceea ce a expus „averea Mâtniceanu” (un mod de referire simbolic la ansamblul patrimonial disputat acerb între diferitele grupuri de interese familiale la sfârșitul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea) exproprierii pe seama fiscului princiar, atât de vigilant în această perioadă la orice fisură în lanțul succesoral, după cum am văzut anterior în cazul Măcicășenilor. Realitatea este că, în contextul decesului tuturor acestor nobili, s-au aplicat normele succesoriale fundamentale, prin care bunurile lor au trecut pe seama rudelor colaterale, stârnindu-se în câteva rânduri o competiție destul de încrâncenată între diferitele ramuri moștenitoare. Pentru a se evita asemenea disfuncții și pentru a direcționa în mod expres către o singură persoană anumite părți din „averea Mâtniceanu” s-au întocmit în unele cazuri și testamente în acest sens, de pildă, testamentul Elisabetei Simon, văduva lui Francisc Mâtniceanu din 6 iunie 1599 în favoare lui Lupu Mâtniceanu⁶¹ sau testamentul din 2 august 1602 al lui Gheorghe Fărcaș în favoarea lui Nicolae Zagyvai⁶².

Toate aceste demersuri legale nu au putut proteja până la capăt patrimoniul familial căci, la începutul deceniului al 5-lea al secolului al XVII-lea ultimii descendenți ai familiei se văd confrunțați cu pretențiile fiscului de a trece importante părți din averea familială în cadrul domeniului fiscal princiar, pe temeiul desherenței, între anii 1641 și 1646 documentele semnalând o serie de demersuri ale ultimilor Mâtniceni, menite să păstreze vechile lor posesiuni în stăpânirea familiei. Principalul reprezentant al intereselor familiale a fost alesul Ioan Mâtniceanu, fiul lui Lupu Mâtniceanu și al Anei Simon, menționat documentar între anii 1624 și 1650. Căsătorit cu Cătălina Vaida, din cunoscuta familie a nobililor

Vaida de Caransebeș, se știe că a avut urmași, fără ca documentele să îi pomenească însă nominal. El se va confrunta în fața scaunului de judecată al Principatului cu același Ștefan Virginas de Oradea, avocat al pricinilor vistieriei, pe care l-am întâlnit și în cazul Măcicășenilor. O primă asemenea acțiune s-a derulat în 7 iunie 1641⁶³ când arhivarii Capitlului din Alba Iulia și executorii sentințelor princiare au dat de știre că s-a prezentat în fața lor alesul bărbat Ioan Mâtniceanu de Caransebeș pentru a protesta în mod solemn în privința înstrăinării părților din moșiile Sacu, *Morencz*, Mâtnic, Ohaba, Măru, *Belien* și Cernota, cunoscute în grai popular ca „părțile Zagyvai” (*vulgo Zagyway rez nuncupatas*), ce au aparținut răposatului Nicolae Zagyvai. Aceiași arhivari menționează însă că singurul care avea drept asupra acestor moși era principele, astfel încât dacă nobilul Mâtniceanu susține că familia lui le-ar fi stăpânit din vechime, să prezinte actele doveditoare pentru a putea ridica pretenții asupra lor. Adevărul este acela că „părțile Zagyvai” din averea Mâtniceanu au revenit în anul 1624⁶⁴ rudei sale apropiate și condvizional în același timp, Francisc Groza, în pofida protestului Anei Simon, în numele fiului său minor la acea vreme, Ioan Mâtniceanu. Cum Francisc Groza a murit și el fără urmași, iată-l pe Ioan Mâtniceanu, în deplintatea drepturilor sale, ridicând în anul 1641 opreliște în fața fiscului pentru a revendica aceste bunuri pentru el însuși. La sfârșitul anului situația devine mai complexă, după data de 6 decembrie 1641⁶⁵ pricina ajungând în fața scaunului de judecată al principelui Gheorghe Rákóczi I. Dreptul de stăpânire asupra bunurilor patrimoniale ale Mâtniceniilor a fost acum disputat între ultimii descendenți ai principalelor ramuri ale familiei, respectiv Ioan Mâtniceanu, reprezentat de Samuel Gedöfalvi (în calitate de reclamant) și Mihail Țeicu, reprezentat de Grigore Radnoti din Cluj (în calitate de pârât), ambii având asupra lor suficiente porunci de împuternicire, al căror conținut urma să fie citat întocmai. În fapt, au fost prezentate acum în instanța supremă cele mai importante acte care au consemnat istoricul în timp al moștenirii familiale, respectiv documente din 8

⁶³ Pesty, *Krassó*, IV, 331; R. Ardelean, *op. cit.*, 234.

⁶⁴ Pesty, *Krassó*, IV, 280. Cunoaștem astăzi și valoarea acestor bunuri funciare căci, pentru nevoile sale și ale familiei sale, în 1639 Francisc Groza s-a văzut nevoit să zălogească nobilului Sigismund Fiat părțile sale de posesiune din Sacu, *Morencz*, *Belien*, Mâtnic, Ohaba, Cernota și Măru pe care le moștenise de la răposatul Nicolae Zagyvai, de fapt, o buna parte din averea Mâtniceniilor, suma împrumutată fiind apreciabilă, și anume 1000 de florini ungurești (vezi Pesty, *Krassó*, IV, 314).

⁶⁵ Feneșan, *Documente medievale*, 172.

⁶¹ Pesty, *Krassó*, IV, 224.

⁶² Feneșan, *Documente medievale*, 127.

iunie 1585⁶⁶, 9 iunie 1589⁶⁷, 16 martie 1591⁶⁸ și 2 august 1602⁶⁹. Din păcate pentru acuratețea analizei noastre, documentul nu s-a păstrat în întregime, astfel încât decizia adoptată de către principe nu a ajuns până la noi.

În schimb, peste un an de zile îl regăsim pe Ioan Mătneanu din nou în conflict cu autoritățile fiscale, în 18 decembrie 1642⁷⁰ arhivării Capitlului din Alba Iulia consemnând din nou faptul că el s-a împotrivit ca alesul Ștefan Virginas de Oradea să publice pe seama fiscului suprem toate drepturile de proprietate de la Măru, Mătnicul Mare, *Belin*, *Morencz*, *Zlauapatak*, Ohaba Mătnic, Sacu, Cernota și din prediile *Ozestja*, *Zederjes* și *Nalacz*, posesiuni care au aparținut cândva lui Mihail Mătneanu. De asemenea, el a mai ridicat împotrivire și pentru moșiile Peștera și *Madzona* care ar fi aparținut unui Bogdan Mătneanu, mort și el fără urmași. Din istoricul familiei, putem aprecia acum că toate aceste stăpâniri i s-au convenit de drept lui Ioan Mătneanu deoarece tatăl său, Lupu Mătneanu, a reușit, la sfârșitul secolului al XVI-lea, să se constituie ca unic moștenitor al lui Francisc Mătneanu (după cum am văzut, mort fără urmași), cel care a preluat probabil pe la jumătatea secolului XVI aceste moșteniri venite dinspre Mihail și Bogdan Mătneanu. Tenacitatea ultimului Mătneanu a dat roade peste câțiva ani când, în 26 martie 1646⁷¹, în cadrul Dietei ținute la Alba Iulia în prezența lui Gheorghe Rákóczi, s-a produs deznodământul în procesul dintre familia Mătneanu și fiscul reprezentat de avocatul Ștefan Virginas. Cu acest prilej, pârâșul Ioan Mătneanu, reprezentat legal de Ștefan Szombatfalvi, a putut prezenta o scrisoare deschisă a principelui Sigismund Báthory, emisă în anul 1594, în care se stipula că în privința bunurilor familiei în cauză nu a existat la sfârșitul secolului al XVI-lea nicio stingere a neamului, drept pentru care ele au fost predate moștenitorilor în drept (caz în care apreciem că ele i-au revenit lui Lupu Mătneanu, tatăl lui Ioan Mătneanu). Întrezărim acum și motivația, lipsită de temeii însă, pe care reprezentantul fiscului și-a instrumentat cauza atunci când a intenționat să acapareze patrimoniul funciar al Mătneanilor – stingerea neamului. În consecință, Dieta a întărit faptul că nu a existat și nu există *defectum seminis* în cadrul familiei, bunurile funciare trebuind să fie redete

moștenitorilor de drept. Și astfel, după mai bine de jumătate de secol de litigii interfamiliale, dar și cu autoritățile fiscale, întreaga avere a familiei se pare că a ajuns într-o singură stăpânire – cea a lui Ioan Mătneanu. Moartea sa, survenită în jurul anului 1650, și apoi dramaticele evenimente ale anului 1658 au spulberat însă întreg sistemul patrimonial funciar al banatului de Caransebeș și Lugoj, deci și al Mătneanilor, care nu s-a mai refăcut niciodată în secolele care au urmat.

Cazurile judiciare asupra cărora ne-am aplecat în demersul de față, ce au implicat, pe de-o parte, interesele vistieriei, extrem de tenace în a spori prin orice mijloace domeniul fiscal princiar, pe de-altă parte, cele ale unor familii nobile din banatul de Caransebeș și Lugoj, direct afectate de tendințele acaparatoare ale fiscului, punctează o serie de aspecte ale dinamicii patrimoniale funciare specifice unei societăți bazate pe dreptul de stăpânire asupra pământului, de care au depins privilegiul, nobilitatea, prosperitatea și, de ce nu, influența și puterea politică. Perioada de timp în care toate aceste demersuri de natură juridică s-au desfășurat are semnificația ei bine definită, caracterizată de impunerea unei adevărate politici princiare cu tendințe absolutiste, bazată pe o putere economică tot mai bine consolidată prin sporirea domeniului funciar princiar, dar și al celui individual al familiei principilor Rákóczi, cât și pe implicarea în marea politică europeană ce a consolidat autonomia principatului în raporturile sale cu Poarta otomană. Acțiunile în forță ale lui Gheorghe Rákóczi I, prin intermediul instituțiilor centrale abilitate denotă, mai ales după anul 1630, o anumită obsesie a achiziționării de pământ⁷², politică menită să îi întărească baza materială pe care a încercat să își construiască o domnie cu tendințe absolutiste. În egală măsură, înnobilările tot mai numeroase efectuate în timpul domniei sale, inclusiv în banatul de Caransebeș și Lugoj, practicate din nevoia de a-și fideliza categorii tot mai largi pe care să își întemeieze acțiunile politico-militare, au determinat cu siguranță o nevoie tot mai mare de pământ disponibil donațiilor, deși multe din diplomele de înnobilare acordate au eludat atribuiri propriuzise de moșii, fiind limitate la blazon și anumite privilegii. În aceste tendințe considerăm că se înscriu procesele în care cele două familii nobile române bănățene au fost angrenate în deceniile 4–5 ale secolului al XVII-lea. Cu toată respectarea legislației în vigoare, fapt dovedit documentar prin prezența tuturor actelor cerute de procedurile judiciare, acțiunile reprezentantului vistieriei princiare

⁶⁶ Pesty, *Krassó*, IV, 115.

⁶⁷ Feneșan, *Documente medievale*, 76.

⁶⁸ *Ibidem*, 82.

⁶⁹ *Ibidem*, 127.

⁷⁰ Pesty, *Krassó*, IV, 335.

⁷¹ *Ibidem*, 341.

⁷² *History of Transylvania*, 117.

denotă un anumit joc la limita legii, o forțare a normelor de drept succesoral care, în condițiile în care reprezentanții Măciășenilor și ai Mătnicenilor nu ar fi fost pregătiți să își justifice cu acte probatorii dreptul străvechi de stăpânire, ar fi putut duce la retractul princiar și la deposedarea lor de o parte a moștenirii familiale. Este adevărat că în acea perioadă traiectul celor două familii a fost marcat de momente delicate, în care o serie de membri au murit fără urmași direcți; a fost, în opinia noastră, întemeiată pe analizarea întregii cazuistici, o motivație suficientă pe care reprezentanții fiscului au încercat să o speculeze prin acțiuni precis direcționate. De asemenea, nu credem că trebuie omis factorul uman din această ecuație; prezența lui Ștefan Virginas de Oradea, personaj fără origini nobiliare (după cum mărturisesc informațiile de epocă), în calitate de avocat al pricinilor vistieriei în ambele cazuri analizate, tenacitatea cu care el a urmărit prescrierea pe seama fiscului a unor părți însemnate din domeniile patrimoniale ale familiilor Măciăș și Mătniceanu poate trăda un anumit exces de zel, explicabil prin dorința de a performa într-o carieră la care aveau acces în special elemente ale nobilimii mari și mijlocii. Este o prezumție pe care îndrăznim să o avansăm, cu atât mai mult cu cât în anii care au urmat îl regăsim în poziționat în funcții superioare, ca director fiscal în cadrul Tezaurariatului, mai apoi ca asesor la Tablei princiare. A fost vorba, fără îndoială, de un funcționar care și-a clădit timp de decenii o carieră solidă la Curtea princiară prin tenacitate și seriozitatea muncii depuse, după cum am putut constata din puținele informații ce ni s-au păstrat referitoare la personalitatea sa. Ambiția cu care a încercat să suplimenteze veniturile vistieriei, pe care nu avem îndoială că și-a manifestat-o și în alte ținuturi ale Principatului constituie, după câte putem aprecia, un element determinant, care nu poate fi scos din contextul evenimentelor la care a fost parte activă. Șansa celor două familii implicate în aceste controverse fiscale a fost aceea de a fi prezervat în timp documentația doveditoare care să ateste drepturile de necontestat asupra moșiiilor disputate, condiție *sine qua non* în fața căreia orice abuz al autorităților centrale a devenit caduc.

Din păcate pentru destinul celor două familii nobile bănățene, evoluția ulterioară a evenimentelor în întreaga zonă, cedarea către otomani a Banatului de Caransebeș și Lugoj pusă în practică de Acațiu Barcsai în anul 1658 a făcut ca toate demersurile judiciare din anii anteriori să își piardă orice importanță, de vreme ce întreg sistemul funciar patrimonial al Banatului montan a fost destructurat

de impunerea unei noi ordini social-economice și politice, ce i-a determinat pe majoritatea stăpânilor de pământuri bănățeni să ia calea pribegiei, refugiindu-se în Transilvania, unde mulți dintre ei vor primi donații princiare care să compenseze măcar în parte pierderile suferite. A fost o adevărată tragedie pentru întreaga elită socială românească bănățeană, din care aceasta nu își va mai reveni niciodată, dată fiind evoluția istorică ulterioară. Atunci când în 1688, pe fundalul tratativelor, adeseori punctate de presiunea militară, dintre habsburgi și elitele conducătoare ale Transilvaniei în vederea transferării suzeranității habsburgice asupra Principatului, se produce ce-a de-a doua ocupație militară a Banatului de către imperiali, are loc revenirea în provincie a unei părți a nobilimii severinene, de origine românească, retrasă în comitatele vecine cu treizeci de ani în urmă. Această revenire a fost bine motivată de intenția de a obține o *restitutio in integrum* a situației de dinainte de 1658, ceea ce presupunea atât redobândirea vechilor stăpâniri funciare, cât și exercitarea acelorași atribuții în organizarea politico-administrativă a ținutului de baștină. Purtătorul de cuvânt al acestor interese a fost Petru Macskási de Tincova (nimeni altul decât fiul lui Nicolae Măciăș, cel care a apărut interesele familiei în procesul cu fiscalul din anii 1638–1640), alături de care regăsim numele multor familii nobile române de tradiție: Fiat, Găman, Gârlișteanu, Ivul, Fodor, Lățug, Vaida, Peica, Floca, Ioșica, Marga, exponente ale elitei sociale a Banatului montan din secolele XIV–XVII⁷³. Printre ele niciun Mătnicean. Rezultatul acțiunilor nobilimii române severinene este astăzi binecunoscut: politica imperială nu a acceptat restituirea integrală a dreptului de proprietate vechilor deținători, acești urmând să se bucure, până la efectuarea unei conscripții, de dreptul de uzufruct în schimbul unei arende plătite fiscului imperial⁷⁴. Alternarea dominației otomane cu cea Imperială în anii care au urmat și, mai apoi, integrarea deplină a Banatului, ca provincie aparte, în cadrul Imperiului habsburgic au spulberat definitiv orice iluzie legată de o revenire la sistemul patrimonial anterior jumătății de secol XVII. A fost finalul unei istorii seculare a elitei românești bănățene, de acum înainte peisajul social-economic și politico-administrativ al ținutului suferind modificări de substanță.

⁷³ C. Feneșan, Stăpâni și supuși..., 149–151.

⁷⁴ Idem, Caransebeșul..., 77.

**ÜBER FISKALISCHE KONTROVERSEN
IM KARANSEBESCH DER ERSTEN HÄLFTE
DES 17. JHS**
(Zusammenfassung)

Um die Mitte des 17. Jhs gelangten zwei der repräsentativsten rumänischen Adelsfamilien aus dem Karansebescher und Lugoscher Banat (Măciș de Tincova und Mătnic de Ohaba-Mătnic) in die Situation, sich vor dem fürstlichen Richterstuhl bezüglich der Herrschaft über einem Teil des Familienerbes zu richten, das der Retraktion und Verschreibung zugunsten des Fiskus ausgesetzt war, wobei die Begründung ein angebliches *defectum seminis* war, auf das sich die Anwälte der Schatzkammer bezogen. Die Ursachen, in Prozessen verhandelt, die sich über Jahre hinwegzogen, haben eine ganze Palette von Prozeduren zur Schau gestellt, die vor dem fürstlichen Richterstuhl abließen; zum Glück für die Genauigkeit der historiographischen Rekonstruktion hat sich fast die gesamte einschlägige Dokumentation erhalten, einschließlich der endgültigen Urteilssprüche zugunsten der beiden Adelsfamilien. Unsere Fragestellung, die das vorliegende Material bestimmten, sind mit dem Kontext verbunden, in dem diese gewaltsamen Aktionen des fürstlichen Fiskus stattfanden sowie mit den Gründen, die die Zentralgewalt bewog, durch eine ihrer Hauptinstitutionen das Gesetz zu biegen, um somit willkürlich ihre Fiskaldomäne zu vergrößern. Die Antwort muß sowohl im wirtschaftlichen und politischen Kontext Siebenbürgens aus der ersten Hälfte des 17. Jhs als auch in der Entwicklung des Banater Adels, genauer der beiden Familien sowie ihres Bodensbesitzes gesucht werden.

Die Zeitspanne, in der all diese juristischen Unternehmungen stattfanden, hat ihre wohldefinierte Bedeutung, kennzeichnet durch den Versuch einer wahrhaftigen fürstlichen Politik mit absolutistischen Tendenzen, die sich auf einer wirtschaftlichen Macht stützte, die durch die Vergrößerung der fürstlichen Domäne immer stärker konsolidiert wurde, sowie auf dem Reichtum der Familie Rákóczi; die Teilnahme an der europäischen Politik konsolidierte die Autonomie des Fürstentums im Verhältnis

zur Osmanischen Pforte. Die gewaltsamen Aktionen von Georg Rákóczi I. mittels der befugten Institutionen der Zentralgewalt beweisen, vor allem nach 1630, eine gewisse Besessenheit für Bodenanschaffung, durch die seine materielle Grundlage gestärkt wurde, auf der er eine Herrschaft mit absolutistischen Tendenzen aufbauen wollte. Gleichmaßen haben die immer häufigeren Nobilitierungen, einschließlich im Karansebescher und Lugoscher Banat, die eine Treueanbindung von größeren sozialen Kategorien bezweckten, auf die er seine politisch-militärische Aktionen begründete, haben mit Sicherheit einen immer größeren Bedarf an Boden geweckt, der für Schenkungen bereitgestellt werden konnte, obwohl in vielen Adelsbriefen die eigentliche Schenkung übergangen wurden und sich nur auf Wappen und Privilegien bezogen. Unseres Erachtens integrieren sich die Prozesse, an denen sich die beiden rumänischen Adelsfamilien aus dem Banat in dem 4.–5. Jahrzehnt des 17. Jhs beteiligten, in diese Tendenzen. Trotz der Achtung der sich in Kraft befindlichen Gesetzgebung, die quellenmäßig durch die Anwesenheit aller Akte, die die Rechtsprozeduren erforderten, belegt, bewegen sich die Aktionen der Vertreter der fürstlichen Schatzkammer an der Grenze des Legalen, wobei sie die Normen des Erbrechts forcierten; Wenn die Vertreter der Familien Măciș und Mătnic nicht vorbereitet gewesen wären, ihr uraltes Herrschaftsrecht mit Quellen zu belegen, wäre es zum fürstlichen Retrakt und der Enteignung eines Teils ihres Erbes gekommen. Leider führte die spätere Entwicklung der beiden Banater Adelsfamilien wegen der Ereignisse, die die Gegend betrafen, das Auflösen zugunsten der Osmanen des Karansebescher und Lugoscher Banats, die von Achatius Barcsai 1658 durchgeführt wurde, dazu, daß die rechtlichen Unternehmungen der vorhergehenden Zeit jede Bedeutung verlor, da das gesamte System des Grundbesitzes des Banater Berglandes von der Durchsetzung einer neuen sozial-wirtschaftlichen und politischen Ordnung destrukturiert wurde, was die meisten Grundbesitzer des Banats dazu bewog, ins Exil zu gehen und sich in Siebenbürgen niederzulassen, wo viele von ihnen fürstliche Schenkungen erhielten, die die Verluste wenigstens teilweise kompensierten.